

Agata Zadykowicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn

Można się pokusić o postawienie hipotezy, że człowiek ma zakorzenione w sobie zachowania językowe typowe dla rozmowy „twarzą w twarz” i dostosowuje je jedynie do medium, jakim się posługuje, dążąc do wytworzenia sytuacji możliwie bliskiej temu naturalnemu sposobowi komunikowania się.

M. Pandera

Wirtualizacja a rytuały językowe w komunikacji w szkole i na uniwersytecie

ABSTRAKT

Komunikacja we współczesnej szkole i na uniwersytecie uległa w znacznym stopniu procesom wirtualizacji. To przyczyniło się do zmiany zachowań i rytuałów komunikacyjnych w relacji nauczyciel-uczeń, ale także nauczyciel-rodzic. Komunikat przekazywany drogą elektroniczną ma charakter neutralny. Obowiązująca hierarchia świata szkolnego i akademickiego oraz tytułatura uległy ograniczeniu. O ile normy grzecznościowe i reguły adresowania komunikatu są zachowane w komunikacji bezpośredniej, w przypadku korespondencji elektronicznej następuje relatywizacja hierarchii szkolnej i akademickiej. Rytuały językowe zostały uproszczone. W artykule dokonano analizy procesów językowych, do jakich przyczyniła się wirtualizacja.

SŁOWA KLUCZOWE: wirtualizacja, rytuały komunikacyjne, szkoła i uniwersytety, neutralizacja hierarchii

Zagadnienie wirtualizacji i jej wpływu na rytuały językowe budzi refleksje nad kierunkiem rozwoju człowieka. Zgodnie z poglądem S. Leszczak i O. Leszczak, człowiek ma charakter dualny: sfera umysłowa (informacyjna, emocjonalna) jest w nim przeciwstawiona cielesności. Czynniki informacyjny rozumiany jako myślenie pojęciowo-logiczne i wyższe emocje to elementy decydujące o człowieczeństwie¹. Można

¹ O. Leszczak, S. Leszczak, *Infotainment: informacja – rozrywka – manipulacja. Stereotypy kulturowe i językowe społeczeństwa informacyjno-konsumpcyjnego*, [w:] *Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą*, J. Dzieniakowska (red.), Kielce 2007, s. 447-461.

zatem uznać, iż zachodzące zmiany w komunikacji społecznej, tj. wzrost znaczenia informacji i związana z tym wirtualizacja, intensyfikują tę specyfikę człowieczeństwa.

Przez rytuał rozumie się sekwencję zachowań (działań) o znaczeniu symbolicznym, które są w wysokim stopniu skonwencjonalizowane i narzucone przez tradycję oraz podejmowane z ważnych społecznie okazji². Językowym elementem rytuału jest znak rytualny (werbalny) o znacznym stopniu petryfikacji i zróżnicowania strukturalnego. Zaś proces, w którym określone zachowania odbieramy jako rytualne, nazywamy rytualizacją.

Szczególnie istotnym w kontekście niniejszego wywodu jest pojęcie znaku rytualnego, nazywanego także przez językoznawców rytualizmem. Charakteryzuje go skonwencjonalizowanie i symboliczność. Owa symboliczność wiąże się z podwójnym znaczeniem danego znaku rytualnego. Obok znaczenia dosłownego występuje bowiem sens naddany, ukryty, symboliczny. Z reguły poprawne odczytanie sensu symbolicznego wymaga od uczestników rytuału wiedzy i znajomości reguł interpretacji³.

Elementy rytualizacji są obecne w środowisku akademickim i szkolnym. Obserwujemy je w codziennych kontaktach komunikacyjnych podlegających konkretnym regułom interakcyjnym. Od uczestników sytuacji komunikacyjnych wymaga się znajomości reguł etykiety językowej. Obszarem wyjątkowo podatnym na rytualizację są formy adresatywne, jak również formuły otwierające i zamykające dialog, które występują w kontaktach akademickich i szkolnych. Przykłady rytualizacji widoczne są także w aktach mowy o funkcji powitania, przeproszenia czy prośby, typowych dla działalności dydaktycznej. Niczym w Goffmanowskim teatrze życia codziennego, każdy uczestnik interakcji wchodzi w swoją rolę, by nadać rytuałowi odpowiedni kształt i wydźwięk, operując przy tym właściwymi dla danej relacji rytualizmami.

Przeprowadzona w tej pracy prezentacja wybranych zachowań językowych w relacjach student – wykładowca oraz nauczyciel – uczeń i nauczyciel – rodzic pozwoliła na analizę niektórych form językowych wchodzących w skład konkretnych formuł. Zaobserwowane zjawiska umożliwiły wysnucie wniosków w zakresie wpływu wirtualizacji na komunikację językową w wybranych środowiskach. Prezentowana analiza określonych zachowań językowych została dokonana na podstawie materiału pochodzącego z dwóch środowisk językowych. Pierwszym z nich było środowisko akademickie, drugim zaś środowisko szkolne (szkoła podstawowa).

W przypadku dyskursu uniwersyteckiego, dla zobrazowania omawianych procesów komunikacyjnych, przeanalizowano polski i angielski materiał językowy pochodzący z korespondencji student/doktorant na przestrzeni lat 2011-2013. Za materiał do badań w przypadku środowiska szkolnego posłużyły zebrane zwroty adresatywne i grzecznościowe obecne w wiadomościach elektronicznych wymienianych pomiędzy nauczycielem a uczniem, a także nauczycielem a rodzicem ucznia w latach

² S. Gajda, *Rytualność i kreatywność w zachowaniach językowych*, [w:] *Rytualizacja w sytuacji społecznej i interkulturowej*, J. Mazur (red.), Lublin 2004, s. 12.

³ Tamże.

2012-2013. Mimo ograniczonego zakresu badania, poczynione obserwacje mogą przyczynić się do ukazania zagadnienia rytualizacji w odpowiednim świetle.

Analiza wybranych sytuacji komunikacyjnych, w których najczęściej dochodzi do rytualizacji zachowań językowych

Przy próbie zbadania zachowań komunikacyjnych w obu interesujących nas środowiskach zakłada się, iż każde z nich podlega powszechnie przyjętym zasadom prowadzenia dyskursu. Należy jednak zaznaczyć, iż korespondencja e-mailowa, której treść stała się obiektem badania, nie ma jeszcze wykształconych wyraźnych odrębnych stylistycznych cech gatunkowych. Najczęściej zatem nawiązuje w swoim kształcie do listu lub rozmowy (telefonicznej)⁴. Na początku stosowane są zazwyczaj zwroty powitalne, charakteryzujące rozmowę, np. Cześć!, Dzień dobry, Witaj, itp. Koniec wiadomości elektronicznej przypomina ostatnie strofy listu. Stąd często znajdziemy w tym miejscu takie zwroty, jak Pozdrawiam, ale także Z poważaniem, i inne.

Tak przedstawiają się ramy ogólne, jakie obowiązują w zakresie wymiany wiadomości elektronicznych. Warto jednak zauważyć, iż zasady zależą w dużym stopniu od sytuacji komunikacyjnej, której dotyczą, zwłaszcza od statusu społecznego uczestników danej sytuacji. Można przyjąć, iż inaczej powinna wyglądać korespondencja mailowa rówieśników, inaczej zaś wymiana wiadomości w relacjach charakteryzujących się zhierarchizowaniem uczestników sytuacji komunikacyjnej.

Problemy norm grzecznościowych w korespondencji e-mailowej mogą być wynikiem stosunkowo krótkiej tradycji tworzenia tego typu wiadomości. Zagadnienie listów elektronicznych szeroko omawia M. Marcjanik, wskazując na istotną rolę nagłówek w kształtowaniu relacji nadawca-odbiorca i istniejącej między nimi hierarchii⁵. Zasygnalizowanie zależności uczestników sytuacji komunikacyjnej jest szczególnie istotne w korespondencji w ramach takich instytucji, jak szkoła czy uniwersytet. Podczas wstępnej analizy zebranego materiału językowego zaobserwowano liczne przykłady przejmowania w komunikacji internetowej językowych praktyk anglosaskich. Wypowiedzi stają się neutralne w charakterze. Neutralność stosowanych form językowych można potraktować jako przejaw demokratyzacji języka, co jest odzwierciedleniem relatywizacji standardów zachowań.

W warunkach polskich zaobserwowano liczne przykłady pomijania tytułu naukowego obok zwrotów grzecznościowych rozpoczynających wypowiedź, a ponadto użycie form i zwrotów stosowanych w kontaktach na poziomie koleżeńskim. Oto kilka przykładów korespondencji student-doktorant zgromadzonej w okresie 2011-2013. Za korpus posłużyły wypowiedzi w języku polskim (55) autorstwa studentów filologii rosyjskiej z językiem angielskim UWM w Olsztynie. Wśród tematów wiadomości mailowych dominowały sprawy organizacyjne oraz związane z przedmiotem zajęć:

⁴ Por. M. Marcjanik, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2008, s. 70.

⁵ Tamże.

(1) Dear Ms. Agata,
I will have some books (about communication) for you on Monday.(...)
Best regards

(2) Droga Pani Magister,
piszę, ponieważ już wróciłam z wolontariatu i potrzebuję Pani wpisu w indeksie przy egzaminie z PNJA. Chciałabym się dowiedzieć kiedy jest Pani dostępna na wydziale. Niestety mam czas do czwartku, żeby oddać indeks.
Z góry dziękuję za odpowiedź, pozdrawiam serdecznie/

(3) Witam! Pani Magister,
chciałam poinformować, iż w dniu jutrzejszym, tj. 21.11 nie będzie mnie na zajęciach z PNJA-gramatyka, gdyż wyjątkowo w dniu jutrzejszym zaczynają mi się dodatkowe zajęcia, na których muszę być o godzinie 17.00. Pozdrawiam,

Formy adresatywnej *Drogi(a)* używa się w języku polskim w stosunku do osób nam bliżej znanych (inaczej niż w języku angielskim), zastosowanie wyrazu *Witam!* sugeruje zmniejszenie dystansu hierarchicznego.

W języku angielskim pojawiają się formy, które można przedstawić za pomocą schematu: Dear Mr + surname (nazwisko) lub Dear Professor (Doctor) + surname (nazwisko). Niejednokrotnie, wzorem kultury anglosaskiej, zauważalna jest konwersacjonalizacja. Zwrot grzecznościowy zostaje zastąpiony formą powitalną, np. Dzień dobry (Good morning); Dobry wieczór (Good evening), co w warunkach polskich nie jest prawidłowe w wypowiedzi formalnej. Stosunkowo często stosowane są także formy, jak np. Witam lub Pozdrawiam. Są to formy zarezerwowane dla relacji o dużym stopniu zażyłości. Na uwagę zasługuje zastosowanie w końcowych wersach wypowiedzi emotikonu, który znacznie redukuje stopień formalności komunikatu. Oto przykłady:

(4) Dziękujemy za informację. Pozdrawiamy
(5) Dziękujemy bardzo serdecznie :).

W wypowiedziach o charakterze odpowiedzi na wcześniejszą wiadomość nie-rzadko pomijane są zwroty adresatywne i końcowe. Można uznać ten fakt za dążenie do zachowania skrótowości wypowiedzi, ekonomii języka, ale wskazuje on także na zaburzenia w sferze konwencjonalnej etykiety językowej wynikającej z relacji hierarchicznych na uczelni .

Spójrzmy ponownie na zwroty zastosowane w wypowiedziach studentów UWM w Olsztynie:

(6) Droga Pani Magister,
piszę, ponieważ już wróciłam z wolontariatu i potrzebuję Pani wpisu w indeksie przy egzaminie z PNJA. Chciałabym się dowiedzieć kiedy jest Pani dostępna na wydziale. Niestety mam czas do czwartku, żeby oddać indeks.
Z góry dziękuję za odpowiedź, pozdrawiam serdecznie

(7) Witam!

Pani Magister, chciałam poinformować, iż w dniu jutrzejszym, tj. 21.11 nie będzie mnie na zajęciach z PNJA-gramatyka, gdyż wyjątkowo w dniu jutrzejszym zaczynają mi się dodatkowe zajęcia, na których muszę być o godzinie 17.00.

Pozdrawiam,

(8) Dobry wieczór, Pani Magister można prosić o wyniki? Z poważaniem 3FRA

(9) Witam!

Czy mogłaby Pani Magister przesłać nam wyniki kolokwium na e-maila?

III FRA

Jak widać, często można zaobserwować stosowanie tytułów obok zwrotów o stylistyce pozbawionej charakteru formalnego, oficjalnego.

W przypadku mailowej korespondencji szkolnej pomiędzy nauczycielami a rodzicami także obserwujemy cechy stylu konwersacyjnego. Rodzice zwracają się do nauczyciela w sposób zróżnicowany. Zazwyczaj jednak, podobnie, jak w wypowiedziach w środowisku akademickim, nie są stosowane zasady etykiety językowej. W nagłówku wiadomości dominują zwroty Witam oraz Dzień dobry:

(10) Dzień dobry,

(11) Witam serdecznie,

(12) Witam,

Nierzadko w nagłówku stosuje się także imię nauczyciela, mimo braku zażyłości relacji nauczyciel-rodzic.

(13) Witam Pani Agato,

(14) Dzień Dobry Pani Agato,

Zastanawiające wydaje się używanie form typowych dla relacji koleżeńskiej w stosunku do osób mało znanych, jakimi dla rodziców są nauczyciele, np. zdrobnień ich imion:

(15) Pani Agatko,

Zdarza się, iż tematyka wiadomości determinuje kształt zwrotu adresatywnego. W przypadku wypowiedzi o charakterze krytycznym nagłówki jest często pomijany. Stosunkowo rzadko stosowane są zwroty formalne, np. Szanowna Pani i spodziewane w tej sytuacji, kończące wiadomość: Z poważaniem. Wiadomości, w większości przypadków, kończą się zwrotem typowym dla bliższej relacji:

(16) Pozdrawiam serdecznie,

Co ciekawe, formy używane przez rodziców odzwierciedlają wypowiedzi elektroniczne uczniów. W tym przypadku zaobserwujemy w nagłówku:

(17) Dzień dobry,

Nagminnie stosowane są formy typowe dla dialogu szkolnego:

(18) Proszę pani,

(19) Pani Agato,

W końcowej części wiadomości zaś dominują:

(20) Pani uczniowie,

(21) Pozdrawiam,

Formy stosowane w zwrotach adresatywnych można potraktować jako pozbawione szacunku wobec odbiorcy-nauczyciela, czy to akademickiego, czy szkolnego. Można zadać pytanie, czy brak zachowania etykiety językowej w kontaktach wirtualnych, ściślej mówiąc w korespondencji mailowej, które wynikają z relacji uniwersyteckich i szkolnych, są efektem niewiedzy młodego użytkownika Internetu, jego niezajomości zasad tejże etykiety, czy też wynikiem trwałej zmiany rytuałów komunikacyjnych? Wydaje się jednak, że mamy do czynienia z tym drugim.

Refleksje końcowe

Komunikacja we współczesnej szkole i na uniwersytecie w znacznym stopniu uległa procesom wirtualizacji. Role korespondencji tradycyjnej przejmują dziś wygodniejsza forma elektroniczna. Zaistniała sytuacja przyczyniła się do zmiany zachowań i rytuałów komunikacyjnych w relacji nauczyciel-uczeń, ale także nauczyciel-rodzic. Komunikacja drogą elektroniczną ma charakter w znaczącym stopniu odhierarchizowany, a rytuały językowe zostały uproszczone. Stosownym komentarzem do obserwowanego procesu zdaje się być teza Niklasa Luhmanna, w myśl której każdy system społeczny (a więc także do pewnego stopnia środowisko akademickie) dąży z natury do redukcji początkowej złożoności (...), wyznaczając swoiste filtry preselekcyjne, upraszczające, redukujące złożoność informacji wyjściowych dla uzyskania względnej przejrzystości i prostoty systemu, w ramach którego informacje te są przetwarzane. Wirtualizacja pozwala na tego rodzaju redukcję złożoności.

Choć wśród czynników determinujących zachodzące zmiany warto wymienić wpływ kultury anglosaskiej, procesy zachodzące w szeroko pojętej oświacie mają charakter znacznie bardziej złożony. Zmiany, jakie dokonały się po roku 1989 w kwestii różnicowania struktury szkolnictwa wyższego, doprowadziły do zmiany charakteru relacji student/wykładowca. Przejawem zmian są np. akcje promocyjne uczelni poprzedzające proces rekrutacyjny, które miewają charakter i kształt reklamowy. Niejednokrotnie relacja uczeń/mistrz zostaje sprowadzona do relacji usługodawca/klient. O ile normy grzecznościowe i reguły adresowania komunikatu

są zachowane w komunikacji bezpośredniej, w przypadku korespondencji elektronicznej następuje relatywizacja i neutralizacja hierarchii akademickiej.

Współczesna szkoła, obok misji dydaktyczno-wychowawczej, stała się także instytucją gwarantującą usługę edukacyjną. Liczba dzieci uczęszczających do szkół co roku zmniejsza się. Ranga instytucji, ale także nauczyciela wydaje się mniejsza, niż jeszcze kilka lat temu. Zmienia się charakter relacji nauczyciel-rodzic. W obu przypadkach, w myśl zasady Marshalla McLuhla „the medium is the message”, charakter sposobu przekazywania informacji ma wpływ na styl komunikatu, który staje się bardziej bezpośredni, a nawet potoczny. Czy jest to tylko efekt wirtualizacji? Na podstawie polszczyzny internetowej można wnioskować o stanie polszczyzny ogólnej. Czy można uznać, iż obecność form zrytualizowanych jest gwarantem zachowania tradycji relacji opartej na wzajemnym szacunku partnerów dialogu?

Virtualisation and linguistic rituals at school and university

Summary

Communication in modern school and university is, to a great extent, influenced by virtualisation. This situation contributes to the change in linguistic behaviour and communication rituals between a teacher and a student, and a teacher and a parent. Electronic message is neutral in its character. School and academic titles and hierarchy gain a new meaning. Although rules of politeness and rules of addressing messages are present in direct communication, in emails there is a relativity of school and academic hierarchy. Linguistic norms are simplified. The aforementioned linguistic processes result from virtualisation.

Key words: virtualisation, information society, university, school, communication